

KOZEK BIANKA – KOK ZOLTÁN

A szerzői jog margójára – egy költő harca a kiadókkal

A szerzői jog érvényesülésének problematikája

Kosztolányi Dezső *Modern Költők* című antológiájának
kiadásai kapcsán

BEVEZETÉS

Több mint 3000 év telt el azóta, hogy az emberiség a szerzői jog tárgyát képező szellemi alkotásokat írásban is rögzíteni kezdte. Ezek jobbára vallási-erkölcsi ihletettséggű írások voltak, amelyek az ókori keleti kultúrákban a mindennapi élet szerves részét képezték. A szellemi alkotó munka – ami az önkifejezés, önteremtés és az identifikáció egyik kiemelkedő jelentőségű eszköze – azonban már az emberiség legkorábbi történetében is jelen volt, gondoljunk csak az altamirai barlangrajzokra, a willendorfi Vénuszra vagy a pompeji mozaikokra, illetve falfestményekre, amelyek Boytha György professzor szavaival a „valóság esztétikai tükrözései”. Az individuumot kifejező alanyi oldal mellett jelen írás leginkább a szerzői jog tárgyi oldalát kívánja bemutatni, azt, hogy a forgalomképessé vált szellemi alkotásokra milyen jogi szabályozások voltak érvényesek az általunk is vizsgált 19–20. század fordulóján élő és alkotó magyar szerzőkre. Közülük is Kosztolányi Dezső munkásságának szerzői jogi oldalát vesszük górcső alá a *Modern Költők* című antológiájának 1914-es első és 1921-es második kiadása, valamint a kiadóival folytatott levelezése és további magánlevelezései alapján.

A szerzői jog alanyi és tárgyi oldalainak, folyamatainak elemzése és értékelése is elengedhetetlen feladat egyrészt a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok célterületen való megvalósításának elméleti megalapozásához, másrészt az ehhez kapcsolódó elméletek és gyakorlatok kritikájához, megújításához vagy éppen elvetéséhez. Így vizsgálni kívánjuk azt, hogy milyen elméleti keretek és gyakorlati feltételek voltak szükségesek egy-egy irodalmi alkotás megjelentetéséhez a 19–20. század fordulóján. Szem előtt tartjuk az írás során, hogy a szerzői jog kutatásának jogtörténeti feladata „a jogfejlődés feltárása, az állam- és jogintézmények keletkezésének, módosulásának és megszűnésének magyarázata”.¹ Vizsgálati módszereink a szűkebb értelemben vett jogtörténet, magánjog és irodalomtörténet kutatási módszerei lesznek, vagyis a forrásfeltárás és -elemzés. Ezek mellett azonban a téma szükségessé teszi többek között az állam- és jogelmélet módszertani eszközeinek (szociológiai, politikatudományi, rendszertani, összehasonlító és fogalomelemző módszerek) felhasználását is, aminek oka a szellemi alkotások jogának komplex jellege.

Ennek megfelelően összegző tanulmányunk törekszik az analízis után szintézist teremteni mind az irodalomtörténeti, a jogtörténeti, valamint a magánjogi perspektívák, mind a dolgozat központi részét kitevő *Modern Költők* című antológia és az e körül kialakult szerzői jogi viták kapcsán felmerülő, illetve fennálló különböző álláspontok között.

Az összegzés során semmi esetre sem szeretnénk kizárólag a történelmileg kialakult intézmények leírására szorítkozni, hanem azok magyarázatát, a társadalom fejlődésében betöltött szerepüknek az értékelését is törekszünk megadni. Nem áll szándékunkban végső megállapításokat tenni a témában, hanem a magyar szakirodalom összegzésével kívánjuk kiegészíteni – és esetleg előbbre vinni – a magyar szerzői jog kialakulásával és működésével kapcsolatos magánjogi, jogtörténeti, de főleg a Kosztolányi Dezsővel kapcsolatos irodalomtudományi kutatásokat. Mivel a téma rendkívül szerteágazó tudományterületekre terjed ki (irodalom, történelem, jogtörténet, polgári jog, jogelmélet, jogbölcselet, alkotmányjog), fennáll a lehetősége, hogy szándékunk ellenére, miszerint az irodalom- és jogtörténet, valamint a magánjog területén kívánunk maradni, a jogtörténet mellett a jogelmélet és a jogbölcselet területére tévedünk. Szeretnénk azonban leszögezni, hogy jelen dolgozat magánjogi, jog- és irodalomtörténeti témájú, és ilyen megközelítésből kívánja feltárni a 19–20. század fordulóján hatályos szerzői jog gyakorlatát, érvényesülését és azok tapasztalatait Kosztolányi Dezső írásai kapcsán, egy esetleges további kutatás feladata pedig lehetne a jogbölcselet vagy más tudományterület módszereivel is elemezni a témát.

Elsőként a szerzői jog fogalmának tisztázása, majd kialakulásának elméleti és gyakorlati feltételei kerülnek áttekintésre, főként, de nem kizárólag a századforduló kiváló jogászaiknak (Alföldy Dezső,² Apáthy István,³ Balás P. Elemér,⁴ Kenedi Géza,⁵ Molnár Antal,⁶ Nizsalovszky Endre⁷) munkái alapján. Ezt követően a szerzői jog sajátosságait és szerepét mutatjuk be Kosztolányi Dezső munkásságában: azt, hogy miként szolgáltak ezek a sajátosságok a politikai és jogi gondolkodás keretében a szerző anyagi helyzetét illetően, milyen szerepet töltek be annak tudatos vagy esetleges alakításában.

A feldolgozás nyomán képet alkothatunk a korabeli magyar jogfejlődésről, és betekintést nyerhetünk a kor társadalmába, társadalmi szokásaiba, valamint adatokat kaphatunk a magyar történelemre, irodalomtörténetre vonatkozóan is.

SZERZŐI JOG A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A szellemi alkotások polgári jogi védelme alapvető szerepet játszik a modern társadalmakban, különösen a gazdasági, kulturális és technológiai fejlődés szempontjából. A szellemi alkotások körébe tartoznak a kreatív és innovatív tevékenységek eredményei, amelyeket az emberi szellem hoz létre, és amelyek külön jogi védelmet élveznek. Ezek közé tartozik többek között a szerzői jogi védelem alatt álló művészi alkotások, a szabadalmak, a védjegyek és a formatervezési minták köre. A polgári jogi szabályozás célja, hogy biztosítsa az alkotók és találmányok jogosultjai számára a jogok védelmét, és lehetővé tegye számukra a műveik felhasználásából származó előnyök realizálását.

A szellemi alkotások olyan nem anyagi természetű javak, amelyeknek az értéke nem a fizikai megjelenésükben, hanem az általuk hordozott szellemi tartalomban rejlik.⁸ A szellemi tulajdon két fő ágra osztható: az iparjogvédelem és a szerzői jog. Az iparjogvédelem alatt a találmányokat, védjegyeket, formatervezési mintákat, illetve az üzleti titkokat értjük, míg a szerzői jog az irodalmi, zenei és egyéb művészeti alkotások védelmére szolgál.

A szerzői jogok kialakulása szorosan összefügg az emberi alkotóképesség, a művészetek és a tudomány fejlődésével. Az emberiség történelme során szám-

talán szellemi termék született, és már az ókorban is léteztek bizonyos formái a szellemi tulajdon védelmének, de a modern szerzői jogi rendszer csupán a 18. században kezdett kialakulni. Jóllehet a római jogban is voltak már olyan „szerződések”, amelyek a szerző, valamint a könyvkereskedők között az irodalmi munkák többszörözésére jöttek létre, „és ennek keretében a kiadói jogot a kereskedő üzleti szokásai védték, azonban ezen ügyletek jogi védelemben nem részesültek, mert sem a jogforrások nem említik az írói művek többszörözésének jogát, sem kereset nem létezett, mellyel az esetleg fennálló igényt érvényesíteni lehetett volna”.⁹ A nyomdászat feltalálása és a művek tömeges terjesztésének lehetősége egy új jogi szabályozás igényét hozta felszínre, amely védelmet biztosít a szerzőknek, ugyanakkor lehetőséget teremt a közönség számára is a kulturális javakhoz való hozzáférésre.¹⁰ Ugyanakkor a korai időkben nem a szerzőnek művéhez való joga fejlődött ki előbb az általános jogból, hanem a könyvnyomtatónak (kiadó) védelme könyvkiadásának utánnomása ellen.¹¹ Tudniillik az utánnomás veszélyes helyzetbe sodorhatta a kiadót, mivel ha az utánnomásban kiadott könyv lett népszerű az olvasók körében, akkor nem térült meg a költségek fedezésére és az írói tiszteletdíjra fordított költsége. Mindezen kihívások ellenére szerencsére mindig maradtak a történelem során olyanok, akik nem hagytak fel a könyvnyomtatás művészi hivatásával.¹²

A szerzői jog történetének egyik legfontosabb mérföldköve az angliai *Statute of Anne* (1709/1710), amely a világ első hivatalos szerzői jogi törvényeként ismert. Ennek a törvénynek a jelentősége abban rejlik, hogy nem csupán a kiadók, hanem a szerzők jogait is elismerte, valamint a korábbi királyi privilégiumok helyét egy egész országra hatályos törvényi szintű szabályozás vette át.¹³ Korábban a nyomdászok és a kiadók birtokolták a művek feletti ellenőrzést, azonban ezzel a törvénnyel a szerzők kapták meg a kizárólagos jogot a művek másolására és terjesztésére, igaz, csak egy meghatározott időtartamra.¹⁴ Ez a korlátozott időtartam az alapja annak a modern elvnek, amely szerint a szerzői jogok lejártá után a művek közkincsbe kerülnek, így mindenki szabadon hozzáférhet azokhoz. A szerzői jogok fejlődése Európában és más országokban a 19. század folyamán gyorsult fel, különösen a technológiai fejlődés, például a nyomtatott könyvek, újságok és egyéb kiadványok terjedésének következtében. Az ipari forradalom megteremtette annak lehetőségét, hogy a szellemi termékek széles közönséghez jussanak el, így egyre inkább szükségessé vált a szerzők jogainak nemzetközi védelme. Ezen igény kielégítésére született meg a Berni Egyezmény 1886-ban, amely a szerzői jogok nemzetközi védelmét biztosította. A Berni Egyezmény célja az volt, hogy a szerzők ne csupán saját hazájukban, hanem más országokban is védelmet élvezzenek. Az egyezmény a szerzői jogi védelem minimális szabályait határozta meg, és egy olyan nemzetközi rendszert hozott létre, amely azóta is alapvető szerepet játszik a szerzői jogi törvények nemzetközi harmonizálásában.

A 20. században a szerzői jogi védelem kiterjedt a különböző művészeti ágakra, beleértve a zenét, a filmeket, a fotókat, valamint a rádió és televízió műsorait is. A technológiai fejlődés, különösen a digitális technológiák megjelenése jelentős változásokat hozott a szerzői jogok területén. Ennek eredményeként a jogalkotók folyamatosan dolgoznak olyan új szabályozások bevezetésén, amelyek megfelelő védelmet biztosítanak a folyamatosan változó környezetben is.

A szerzői jogok fejlődése szoros összefüggésben áll a technológia modernizálásával, valamint a közösség és az alkotók érdekeinek kiegyensúlyozásával. A modern szerzői jogi rendszerek törekuszenek arra, hogy egyensúlyt te-

remtsenek a művekhez való széles körű hozzáférés biztosítása és az alkotók jogainak védelme között. Az alkotók számára az anyagi elismerés és a szellemi tulajdon védelme elengedhetetlen, azonban a társadalom érdeke is, hogy a kulturális és tudományos alkotások ne korlátozódjanak túlságosan a magántulajdon keretei közé. A szellemi alkotások polgári jogi védelme elengedhetetlen az innováció, a kreativitás és a gazdasági fejlődés fenntartása érdekében. Az alkotók és találmányok jogosultjai a jogi védelem révén biztosítják, hogy szellemi termékeik hasznosítása kizárólag az ő engedélyükkel történjen, és ezáltal anyagi haszonhoz jussanak. A polgári jogi szabályozás nemcsak az alkotók érdekeit szolgálja, hanem elősegíti a társadalmi és gazdasági fejlődést is azáltal, hogy ösztönzi az új találmányok, művészeti alkotások és technológiai innovációk létrehozását.

A szerzői jog védelme Magyarországon több évszázados múltra tekint vissza, amely szorosan kapcsolódik az európai szerzői jogi szabályozások fejlődéséhez. Az első modern szerzői jogi törvények, ahogy fentebb már említettük, a 18. században jelentek meg Nyugat-Európában, és Magyarország is viszonylag korán elkezdte a jogi keretek kidolgozását a szellemi alkotások védelmére. Az alábbiakban áttekintjük a szerzői jog magyarországi történetének főbb állomásait és jogfejlődését.

A modern értelemben vett szerzői jog előtti időszakban Magyarországon a szellemi alkotások védelmének szükségessége még nem fogalmazódott meg teljeskörűen. Azonban a nyomtatott könyvek terjedése és a kulturális élet fejlődése már a 18. század végén megteremtette annak alapjait, hogy jogi kereteket alakítsanak ki a szerzők és kiadók védelmére.

A Habsburg Birodalomban és az örökös tartományokban viszonylag hosszú időre volt szükség a szerzői jog törvényi megszületéséhez. Az osztrák örökös tartományokban egy 1775-ös rendelet tiltotta a belföldi kiadóhoz tartozó kiadványok utánnyomását, mivel azt a tudományok, a könyvnyomtatók és a kereskedelem számára is egyaránt károsnak ítélték. Ez a rendelet a belföldi kiadványok újbóli kiadását csak a példányok elfogyása vagy túlzott ára esetén tette lehetővé. Mind-ebből az is következett, hogy a külföldi műveket szabadon (az eredeti szerző és kiadó engedélye nélkül) lehetett kiadni. Ausztria 1812-től törvényben szabályozta a kiadói szerződés szabályait, majd 1846-ban fogadta el saját szerzői jogi törvényét. Magyarországon az 1775-ös osztrák rendelet 1793-tól, az 1846-os törvény pedig 1853 és 1861 között érvényesült. Az első jelentős előrelépés ezen a téren az 1840-es években történt, amikor a magyar politikai élet és jogalkotás is foglalkozni kezdett a szerzői jogok kérdésével.¹⁵ Az 1844-es nyomdai törvény volt az első, amely bizonyos jogi védelmet nyújtott a szerzők számára, de még főleg a kiadók érdekeit védte. Ez a törvény inkább a nyomdászok és kiadók számára biztosított jogokat, mivel a kiadókkal kötött szerződések révén a művek feletti jogok nagy része hozzájuk került. Ugyanakkor ez a szabályozás fontos lépés volt abban az irányban, hogy a szerzői jogok jogi védelme megjelenjen Magyarországon. A viharos osztrák–magyar viszony miatt a saját szerzői jogi szabályozásunk alapjaként – többnyire dacból – a porosz–német mintát tartottuk követendőnek. Az 1840-es évektől valamennyi magyar törvényjavaslat az 1837-es porosz vagy a későbbi német szerzői jogi törvények lefordításával (pl. az 1870-es Urheberrechten)¹⁶ és azok bizonyos mértékű módosításával készült.¹⁷ A kodifikációs időszakban az első lépést az 1875. évi XXXVII. tc. II. rész 8. címében a kiadói ügylet szabályozásával tette meg a magyar törvényhozás a honi kiadói és szerzői jog törvényes szabályozása felé.¹⁸

A MODERN KÖLTŐK ELSŐ ÉS MÁSODIK KIADÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Jelen fejezet a *Modern Költők* című antológia két kiadása (1914–1921) közötti életrajzi, történelmi és jogi változásokat kívánja feltárni, amelyek a második kiadásra nagy hatással voltak. Ehhez a költő levelezése, felesége, Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona visszaemlékezései, valamint a kiadók fennmaradt dokumentumai szolgálnak alapul. Bár mindkét kiadásra a Kosztolányi idejében Magyarországon addigra már kiforrott szerzői jogi szabályozás volt hatályos, de az 1921-es új szerzői jogi törvény is érvényesül Kosztolányi későbbi jogvitáiban, amelyeket a kiadóival (pl. Tevan Andor) folytatott,¹⁹ ez azonban már nem képezi jelen tanulmány tárgyát. Az 1884. évi XVI. törvénycikk – Magyarország első szerzői jogi törvénye – jogi keretet biztosított az irodalmi és művészeti alkotások védelmére, ami jelentős előrelépés volt a korábbi szabályozásokhoz képest. Az egyik legfőbb kérdés az új törvényi szabályozás kapcsán a Kosztolányi-kiadásokat illetően, hogy vajon tulajdonjoggal bírtak-e a szerzők produktumaik tekintetében.²⁰ Ez a törvény lehetővé tette, hogy az írók, költők, zeneszerzők és más művészek kizárólagos joggal rendelkezzenek műveik felett, illetve biztosította számukra, hogy műveik hasznosítása révén anyagi juttatásokban részesüljenek. Jogilag az egyik legkomolyabb kritika a törvényi szabályozással szemben az volt, hogy a kiadó a személyhez fűződő jogokat nem képes megszerezni. Ugyanakkor itt kifejezetten a szerzőt megillető vagyoni jogok képezik a forgalom tárgyát, ahogy erre korábban Mezei Péter is rámutatott,²¹ vagyis a szerzői jog „a személyiségnek dologi joga”, ahogy azt Balás P. Elemér híressé vált paradoxonja is megfogalmazza. A 20. század elején a szerzői jog különösen fontos szerepet játszott a művészi szabadság és az alkotók függetlenségének biztosításában. Az irodalmi és művészeti élet ekkor vált igazán professzionálissá Magyarországon, és a szerzői jogi védelem segítette az írókat abban, hogy munkájukat megélhetésük alapjává tegyék. Kosztolányi számára, aki nemcsak költőként, de fordítóként, novellistaként és újságíróként is aktívan dolgozott, a szerzői jogok gyakorlati jelentősége különösen fontos volt. Az 1884. évi első valódi szerzői jogi törvény már a szerzők érdekeit helyezte előtérbe. Ez a törvénycikk a szerzői jogokat egyéni alkotói jogként ismerte el, és biztosította a szerzők számára a művek hasznosításának kizárólagos jogát. Ez a későbbiekben Kosztolányi legfőbb konfliktusforrása lesz a kiadóival, különösen a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársasággal, korábbi kiadójának, az Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaságnak a bizományosával vívott harcában. Legszenbetűnőbben a jelen tanulmány tárgyát képező *Modern Költők* antológia első kiadása kapcsán merült fel a szerzői jog körüli csatározás a költő és az Élet kiadói jogait bizományosként érvényesítő Révai Testvérek között. Kosztolányi Tevan Andornak címzett, 1920. november 14-én kelt levelében azt írja, hogy „...Révaiékkal mai napig tárgyaltam, s most megkaptam a döntést, mely tagadó: semmi esetre sem engednek ki a kötelezettségből, noha az *Élet* könyvkiadó cégnek adtam el a könyvem, ez a könyvkiadó cég pedig azóta megszűnt [kiemelés a kötet szerint], s tudtom nélkül rájuk ruházta összes jogait. Mit tegyek? Ők pörrel fenyegetődnek, ha megjelentetem, holott anyagi károm könyvem paragon heverése.”²² Az idézett levélben olvasható megszűnésre hosszas kutatás után sem találtunk utalást, az Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság 1949-ben, az államosítással szűnt csak meg.²³ Ráadásul Kosztolányi feltehetően tévedésben volt a szerzői jogainak érvényesíthetőségét illetően, mivel nem jogutódlásról van szó az Élet és a Révai Testvérek között, hanem egy bizományi szerződésről, melynek értelmében a Révai Testvérek bizományosként szerződ-

hetnek az Élet Kiadó mint megbízó javára. A bizományosi szerződés értelmében a terjesztő, vagyis a Révai Testvérek nem vásárolták meg a kiadványokat, hanem bizományban tartották, és csak a ténylegesen eladott példányok után fizettek. Ez csökkentette a Révai Testvérek anyagi kockázatát, viszont az Élet számára hosszabb távú bevételi bizonytalanságot eredményezett, ugyanakkor a szerződés viszonylag előnyös volt az Élet számára a terjesztési lehetőségek bővítése szempontjából, mivel így több vidéki településre is el tudták juttatni produktumaikat. Ez a bizományosi státusz feltüntetésre is került a kiadott kötetekben „Révai-Bizomány” néven. Csak később, az antológia második, 1921-es kötetében olvashatjuk kiadóként a „Révai-Kiadás”-t.

A törvény jelentőségét az is növeli, hogy Magyarország a nemzetközi tendenciákhoz igazodva a szerzői jogi védelem korszerű rendszerét kezdte alkalmazni. Meghatározta, hogy a szerzői jog milyen típusú művekre terjed ki, ideértve az irodalmi, művészeti, zenei és tudományos alkotásokat. A jogszabály kifejezetten rendelkezett arról is, hogy a szerzői jog a szerző halála után is fennmarad egy bizonyos ideig (eredetileg ötven évig). Ez fontos lépés volt a szerzők és utódaik érdekeinek védelme érdekében, mivel lehetővé tette, hogy a szerzők jogutódai is élvezhessék az alkotások gazdasági hasznát.

A MODERN KÖLTŐK SZERZŐI JOGI HÁTTERE ÉS KIADÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Kosztolányi Dezső a világháború idején Trianonig bezárólag számos kötetet adott ki, amelynek oka a költői önkifejezés mellett a háború okozta nehéz anyagi megélhetés volt. Sok információt tudunk a háború kapcsán átélt küzdelmeiről, majd a trianoni békeszerződés okozta traumákról,²⁴ amelyek miatt anyagi gondokkal küzdhetett a Kosztolányi család. Felesége, Kosztolányi Dezsőné visszaemlékezésében külön fejezetet szánt a háborús évek felidézésére,²⁵ ahol arról írt, miként hatalmasodik el Kosztolányin a félelem, hogy háború közeleg, aminek következtében „A mi életünknek már vége. A költészetnek vége. Az európai műveltségnek vége.”²⁶ Félelmei egy rosszabb korszakról beigazolódtak: „A lapnál, ahol dolgozik, fizetését felére csökkentik. Eddig az írás csak játék volt, boldog játék, most rengeteget kell dolgoznia, hogy megéljünk.”²⁷ Erről maga Kosztolányi is ír egy 1915-ös levelében: „A háborús újságírás rendkívüli feladatokat ró ránk. Éjjel-nappal talpon kell lennünk. Csak éppen aludni és enni tudunk a munkánkon kívül.”²⁸

Mentális állapota is hanyatlik, üldözési mániában szenved, felesége állítása szerint kerülő utakon jár haza, kapuk alá bújjik meg, de vannak napok, hogy az utcára sem mer lépni.²⁹ A visszaemlékezés egy meghatározó darabja a Kun Bélánál töltött látogatás, amire ekképp emlékezik vissza: „Reád semmi szükség a proletárállamban. Versek nem kellenek. Majd tanulsz valami mesterséget. Ha okoskods, ki fogunk végezni.”³⁰

A nehéz anyagi helyzetben lévő költő pénzszerzési lehetőségeiről is olvashatunk Kosztolányinénál: „A legsajátosabb pénzforrások fakadnak ebben az időben.”³¹ Az idézett írásban olvashatunk egy érdekes anekdotát is, amely szerint Kosztolányi még egy reménytelen színdarab feljavítását is vállalta, csak hogy pénzhez jusson. A megállapodás szerint a költőnek egy H. R. monogramú műkedvelő „színműíró” meg nem nevezett darabját barátjával, Horváth Henrikkel kellett átdolgoznia, amit Kosztolányiné „mókás pénzszerző játéknak” nevez.³² Emellett a pénzszerző játék egyéb módjaihoz is folyamodott, így például egyik kedvelt időtöltését, a kártyajátékot is folyamatosan űzte, inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A *Modern Költők* kiadási körülményeit is ez a bizonytalan, a háborútól való félelemmel terhelt légkör határozza meg. A levelezéséből fennmaradt első, általunk ismert adat az antológiával kapcsolatban egy 1914 elejéről datált leveléből van, amelyből az derül ki, hogy Kosztolányi arra kéri kiadóját, Tevan Andort, hogy *A szegény kisgyermek panasza* című kötetének újrakiadásával még ne jöjjön ki, mivel más kötetek megjelenésével, így a *Modern Költők* című antológiával „ostromoljuk a közönséget”.³³ Az 1914-es kiadás az Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság gondozásában jelent meg, az „Élet” könyvei (Bibliotheca vitae) című könyvsorozat 10. darabjaként. Mivel Kosztolányi akkoriban az Élet belső munkatársa volt,³⁴ és a kiadó már korábban is adott ki önálló alkotásokat a költőtől, feltehetően ez a munkakapcsolat vezetett oda, hogy a kötet is az ő nyomdájukban készült el. Az 1914-es könyvről Kosztolányiné csak annyit jegyzett fel, hogy férje nagyon szeret fordítani, és naponta fordít egy-két versszakot, valamint hogy 1914-ben melyik kiadó adta ki ezt a kötetet. Habár felesége a következőket írta ezen időszak könyvkiadásai kapcsán: „Egészen senkinek sem adja oda magát, kiadónak sem. Valamennyivel nyájas, udvarias barátságot tart, mindenkié, de senkié sem egészen”,³⁵ mégis, ha sorra vesszük a háború kitörésétől megjelent köteteket, azt látjuk, hogy nagy számban Tevan Andorral, a Tevan Nyomda alapítójával adatott ki több könyvet is: *Mágia. Kosztolányi Dezső verseskönyve* (1912), *A szegény kisgyermek panasza* második kiadás (1913), *Mécs* (1913), *Lánc, lánc, eszterlánc... Kosztolányi Dezső új versei* (1914), *Öcsém* (1914), *Mák. Kosztolányi Dezső új versei* (1916), *Kenyér és bor* (1920).

Ahhoz, hogy megértsük az 1914-es első kötet és az 1921-es második kiadás körülményeit, át kell tekintenünk Kosztolányi és Tevan Andor együttműködését. Jóllehet az első kiadás évében nagyon intenzív munkakapcsolatban álltak, mégsem az ő nyomdája adta ki a *Modern Költőket*, addig a második kiadás esetében Kosztolányi már mindenképpen nála szerette volna megjelentetni a kötetet, de az Élettel érvényben lévő szerződése megghiúsította szándékát. A szerződésre érvényes volt az 1875. évi XXXVII. törvénycikkben foglalt kereskedelmi törvény kiadói ügyleteket szabályozó 517. §-a, amely kimondja, hogy „míg a többszörözés végett átengedett munkáknak azon példányai, melyeknek forgalomba helyezésére a kiadó jogot nyert, el nem keltek, a szerző munkájával oly intézkedéseket nem tehet, melyek a kiadó kárára lehetnének”.³⁶ Ez vonatkozik – hacsak nem létezik erre valamilyen külön megállapodás – a már megjelent művek újrakiadására, a megjelent művekre vonatkozó kiadás jogának másoknak való átengedésére, de ugyanúgy az életműkiadásokra vagy a már megjelent művek „valamely gyűjteménybe” való felvételére is.³⁷

A vele folytatott, nagy számban fennmaradt levelezésből a kötetek megjelenésével kapcsolatban nagyon sok körülmény kiderül, többek között az is, hogy a költő pénzhiányban szenvedett, ami a háború előtti és alatti szűkös anyagi lehetőségek okaként is értelmezhető, ezért is próbál minél több kötetet megjelentetni. Közvetlenül a *Mágia* című kötet megjelenése előttől azt írja: „Postafordultával kérem vissza a nyilatkozatot, mert csak erre kapok pénzt. (Nagy pénzzavarban vagyok!)”³⁸ További levélváltásai is főleg pénzügyi gondokról szólnak, valamint Tevan Andor kevésbé precíz, határidőket kevésbé betartó munkásságáról. Kosztolányi olykor az enyhe fenyegetés, kisebb lelki nyomás eszközához nyúl, és azt írja, hogy máshova viszi a munkáját: „Fel akartam ajánlani a Tevan könyvtárnak (amely ízléses és első rangú) egy füzetke novellát. [...] (Postafordultával, mert különben máshol kopogok. Igen kell a pénz.)”³⁹ A kettőjük közötti levelezésből az is kiderül, hogy a kiadások sokszor késnek, amit a költő jogosan sérelmez is

Tevannak: „a karácsonyra hirdetett könyvem még most se jelent meg. Ez itten kínos feltűnést keltett, amely nemcsak nekem árt, de önnek is”.⁴⁰ További, Tevannak írott leveleiben Kosztolányi számonkérően ír a kiadónak, hogy az nem válaszol neki a többszöri megkeresés ellenére sem. Minden levélben azt írja az anyagiakról, hogy sürgősen szüksége van pénzre – amit azonnali hatállyal kérelmez is –,⁴¹ de hogy valóban így volt-e, vagy csak így szeretne volna ösztönözni a kiadót, hogy a honoráriumához jusson, kérdéses. Mindezek ellenére a költőnek nagy bizalma alakult ki Tevan irányába, ami a második kötet megjelentetése okán válik fontossá. Az, hogy miért ragaszkodott ennyire hozzá, szintén kérdéses. A költő munkamorálját is ezen levelekből ismerhetjük meg a legjobban: pontos kéréseket fogalmaz meg, egyértelműek az elképzelései, hogy mit szeretne látni, olvasni. Nagyon ügyel a részletekre, maximalista: „Azonkívül, mielőtt megjelenik bármelyik kötetem, nyomás előtt még egyszer látni akarom a teljes korrektúrát együtt, nehogy véletlenül akár a legcsekélyebb hiba is becsússzon a könyvbe.”⁴²

A *Modern Költők* újrakiadásának gondolata először egy 1918-ben Tevan Andornak címzett levélben merült fel: „...a Révai Testvérek által kiadott külföldi antológiám⁴³ igazán nagy könyvsikerén felbuzdulva azzal a gondolattal foglalkozom, hogy összegyűjtöm azóta megjelent műfordításaimat, melyek máris számos kötetet tennének ki [...] Ezt a tervemet közzölöm önnel, s kérdezem, van-e kedve a kötet kiadására vállalkozni? Abból se csinállok természetesen titkot, hogy munkámat, ma, mikor a százasnak s hovatovább az ezresnek sincs semmi értéke,⁴⁴ szeretném jól megfizettetni.”⁴⁵ Egy másik, 1919-es levél is ezt a szándékát erősíti: „A Révai Testvéreknél kiadott *Modern Költők* szintén elfogytak, ami arra a gondolatra serkent, hogy a könyvet újra kiadjam, mégpedig megszerezve [sic!] azokkal a műfordításokkal, melyek azóta készültek. Így a könyv még vonzóbb, vastagabb és érdekesebb lenne. Felteszem tehát Önnek a kérdést, hajlandó-e a *Modern költőket* kiadni, akár bővített formában, akár pedig csak azokat az újabb műfordításokat, amelyek azóta összegyűltek?”⁴⁶

Kosztolányi egy másik, ugyanezen év március elsején keltezett levele azt igazolja, hogy Tevan vevő lett volna erre, hiszen egy válaszlevélben a költő már az anyagi oldalról is írt. A *Modern Költők*ért 6000 koronát kért, amiért korábban (a még bővítetlen első kiadásért) az Élettől, illetve a Révai Testvérektől 2000 koronát kapott.⁴⁷

Valószínűleg a pénzben is megegyeztek volna, hiszen egy 1920. október 15-én kelt levél már azokról a részletekről ad információt,⁴⁸ hogy Kosztolányi kutatja az azóta megjelent verseit a folyóiratokban; eddig 150 vers állt rendelkezésre, de több a ki nem adott kéziratban lévő. Kifejezetten szeretné, ha a kötet karácsonykor jelenne meg ajándékkönyv gyanánt, valamint hogy a könyv értékét növelje, számozott példányban, luxuspapíron kívánja kiadatni, de a fentebb már említett bizományi szerződés miatt a Révai Testvérek kiadó nem engedi őt a kötelemből. Kétségek közt kérdi Tevan Andortól, mit tegyen, mert Révaiék perrel fenyegetik, neki viszont anyagi kára keletkezik, hogy nem adják ki újra, és ő sem adhatja ki máshol. Az antológia újabb kiadásának lehetőségét abban látja, hogy Tevan a második könyvet adja csak ki, azokkal az új fordításokkal, melyek az első 1914-es kötetben még nem szerepelnek, mivel azok kiadására az Élet és annak bizománya, a Révai Testvérek jogosultak csak. Megemlíti továbbá azt is, hogy az első kiadás utánnyomását a Révai Testvérek akkor tudják majd vállalni, ha a világháború okozta nyersanyaghiány már nem akadályozza őket a papír beszerzésében. A válasz sokáig váratott magára, türelmetlenségét a november 23-án és 25-én kelt levelei is mutatják, amelyekben Tevan álláspontja után érdeklődött. Az álta-

lunk vizsgált utolsó levélből az derül ki,⁴⁹ hogy Tevan megoldási javaslattal állt elő: „Ön összeállítja az új Anthológiát, s ebbe beleveszi a jobbkat és népszerűbbeket a régi anthológiából [sic!] ebben az esetben a könyv nem az, amit Ön az Életnek adott el, viszont a publikum szempontjából éppen [sic!] azt a célt fogja szolgálni, mint az eredeti kötet. [...] Ha például ezt és ehhez [sic!] hasonló verseket behelyez a kötetbe, úgy belemegyek abba, hogy új Anthológiát jelentessünk meg. Ez esetben kérem haladéktalanul összeállítani az anyagot s hozzám postán elküldeni, az érte járó honoráriumot a kézirat vétele után küldöm.”⁵⁰ Ennek hatására Kosztolányi felkereste Révaiékat, akik ismét elutasítóan álltak hozzá, perrel és a példányok lefoglalásával fenyegetőztek, amennyiben a költő mással adta ki a kötetet. Kosztolányi ugyanakkor nem csupán azért nem adhatta el a *Modern Költők* második kiadásának jogát Tevannak, mert ezzel sértette volna a Révai Testvérek üzleti érdekeit, hanem mert egyúttal megvalósította volna az 1884-es tv. XVI. törvénycikkének a szerzői jog bitorlásáról (az írói mű többszörözése a jogosult beleegyezése nélkül) szóló 6. §-ának 3. bekezdésében foglalt vétséget egy olyan kiadással, amelyet „a szerző vagy kiadó, a köztük fennálló szerződés vagy a törvény ellenére eszközöl”. Ezenkívül mivel a büntetőjogi következmények az ilyen kiadást létrehozó kiadót ugyanúgy, vagy még jobban terhelték, mint magát a szerzőt, hiszen a jogos tulajdonosnak fizetendő kártérítésen túl az ilyen kiadó akár 1000 Ft-ig terjedő pénzbüntetéssel is sújtható volt, és még a raktáron lévő példányokat, valamint az ehhez felhasznált nyomdai eszközöket is elkobozhatta és megsemmisíthette az illetékes bíróság. Így Tevan Andor számára sem lehetett volna kockázatmentes ez a vállalkozás, jóllehet kettejük korábbi munkakapcsolata során is volt már példa arra, hogy Tevan egy kötet második kiadását megjelentesse (így volt ez a *Négy fal között* című kötet esetében is), és akkor sem volt semmi problémája ezzel (sem jogi, sem egyéb), pedig a kiadói jogok a Pallas Kiadó kezében voltak.⁵¹ Megállapítható azonban, hogy egy mű újbóli megjelentetése a fennálló rendelkezések ismeretében akkor is komoly veszélyeket rejtett magában, ha a szerző egyébként minden erre vonatkozó megállapodást gondosan betartott; ráadásul a fentebb említett levelekből azt is tudjuk, hogy Kosztolányi erre nem mindig törekedett, mivel a pénzszerzést mindenek fölé helyezte. Végül azonban mégis arra kényszerült, hogy a törvényi szabályozás betartásával Révaiéknál jelentesse meg a második, 1921-es kiadást.

KOSZTOLÁNYI KAPCSOLATA TOVÁBBI KIADÓKKAL 1914 ÉS 1921 KÖZÖTT

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a *Modern Költők* első és második kiadásával párhuzamosan, illetve a két kiadás között eltelt időben mely kiadókkal állt még kapcsolatban a költő a Tevan és a Révai kiadókon kívül, illetve hogy az említett kiadókkal fennálló kapcsolata – amit fentebb elemeztünk – tükröződik-e a többi kiadóval meglévő viszonyában is. A vizsgálatot azokkal a kiadókkal tudjuk elvégezni, amelyekre vonatkozóan Kosztolányi levelezésében fennmaradt, releváns adatot találtunk. Így leginkább a Kner Nyomdával való kapcsolatát tudjuk összehasonlítani a Tevan és Révai kiadókkal. Nem ismert, hogy a Kner-féle vállalkozással hogyan került kapcsolatba, a Békés vármegyében fekvő Gyomán (ma Gyomaendrőd) található kiadó azonban szívesen vette a kezdeményezést. Tevanhoz hasonlóan Kneréknek is segített mindenféle irodalmi témájú tervükkel kapcsolatban, így a vállalkozás és annak termékeinek népszerűsítésében, kritikáírásban, sőt még a tulajdonosok által írt cikkeket is megpróbálta megjelentetni budapesti

lapokban, továbbá Kner Izidor aforizmagyűjteményének címadásában és szerkezetének kialakításában is tanácsot adott.⁵² Ebből kisebb kellemetlensége is adódott, ugyanis Osvát a Nyugatban nem akarta közzétenni Kner Imre *A magyar könyv jelenéről és jövőjéről* című cikkét.⁵³ 1915 áprilisában olvashatunk először arról, hogy készülöben van a *Tinta* című kötet, majd egy évvel később jelezte a kiadó felé, hogy időszerűnek tartja a megjelenést is, mivel munkáit kelendőnek látja. Hasonló dinamikájú munkakapcsolat rajzolódik ki a levelezésből,⁵⁴ mint azt korábban a Tevan Andorral folytatott közös munkában is láttuk,⁵⁵ határozott „megrendelői” attitűdje mutatkozik meg a precíz, mindenre kiterjedő, már-már akkurátus leírásban a kötet megjelenését illetően. Ám ez a Kner-féle kiadási folyamat gördülékenyebbnek látszik, amit az is igazol, hogy Kosztolányi elfogadta a kötet kiadására vonatkozó szerződést, hiszen abban „minden igen jó és helyes”.⁵⁶ A levelezésükből azt is megállapíthatjuk, hogy Kosztolányi kissé körülményes, a rendre kínosan ügyelő habitusa ellenére kevesebb a konfliktus, mint Tevannal. Érdekes jelenség, hogy egyedülálló ajánlatként kínálja fel *Káin* című kötetének második kiadását mind Kner, mind Tevan számára. Tevannak címzett 782. számú levélben azt írja 1921-ben, hogy: „Mindenesetre közlöm önnel, hogy a Pallas kiadásában megjelent Káin c. novelláskönyvem első kiadása elfogyott, a másikkal magam rendelkezem, és önnel is szívesen tárgyalok a kiadásra vonatkozóan.” Majd ugyanezt megismétli szinte szó szerint ugyanaznap kelt, Kner Imrének szóló levelében: „Itt említtem meg, hogy a Pallas kiadásában megjelent Káin című kötetem elfogyott, a második kiadással magam rendelkezem, és szívesen följajnlom Önnek.”⁵⁷ 1919 után a Knerrel folytatott közös munka megszűnt, mivel Gyoma román megszállás alá került.⁵⁸ Talán ennek is köszönhető, hogy végül egy harmadik kiadóval, a Légrády Testvérekkel jelentette meg a *Káin* második kiadását. Ezzel a kiadóval a Pesti Hírlap által került kapcsolatba, mivel ők voltak a lap kiadói, Kosztolányi írásai pedig ennek irodalmi rovatában is megjelentek. Érdekesség, hogy a *Modern Költők* kötetben szereplő versek közül majd csak 1926-tól kezdődően a Pesti Hírlap évenként megjelenő *Nagy Naptárában* és *Kincsesházában* kerültek kiadásra versfordítások. A Légrády testvérek és a költő kapcsolata a 20. század eleji magyar sajtó- és könyvkiadás kontextusában értelmezhető. Kosztolányi Dezső írásai, különösen tárcái, esszéi és kisebb irodalmi alkotásai megjelentek a Pesti Hírlap hasábjain. A lap széles olvasóközönsége fontos fórumot jelentett számára, hogy gondolatait és műveit eljuttassa az irodalom iránt érdeklődő polgári réteghez. A Légrády testvérek által fenntartott irodalmi közeg – különösen a Pesti Hírlap irodalmi rovata – támogatta Kosztolányi és más kortárs írók munkásságát. A lap lehetőséget adott arra, hogy Kosztolányi publicisztikai tevékenységét kibontakoztassa, ami jelentős szerepet játszott hírnevének építésében. A Légrády testvérek által biztosított publikációs lehetőségek Kosztolányi számára nemcsak anyagi, hanem erkölcsi támogatást is jelentettek. Az, hogy a Pesti Hírlaphoz kötődött, megerősítette pozícióját a magyar irodalmi életben. Noha a kapcsolat alapvetően gyümölcsöző volt, nem zárható ki, hogy a Légrády testvérek által irányított lap politikai vagy szerkesztési irányvonala időnként feszültséget okozott Kosztolányi és a kiadó között. Ez azonban nem volt szokatlan a korszak magyar sajtójában. A Pesti Hírlap hasábjain lehetőséget kapott még revíziós gondolatainak kifejezésére is, ami sarkalatos pont volt Kosztolányi életében, hiszen személyes érintettsége is volt a trianoni diktátum kapcsán. Nemcsak érző magyarként, hanem a családi kapcsolatait a határok megváltoztatásával részben elvesztő emberként fejezi ki fájdalmát például a Pallasnál 1921-ben megjelenő *Vérző Magyarországnak*, amit az első magyar irredenta könyvnek ne-

vezett a költő. Emellett további kötetei is jelentek meg a Pallasnál, így a már korábban említett *Káin* is (1918), valamint *A rossz orvos* című, 1921-es keltezésű kisregény. Tevan Andornak címzett 1921. szeptember 17-én kelt levelében arról tájékoztatja kiadó barátját, hogy „a Pallas-szal minden összekötötést megszakítottam”.⁵⁹ Ennek okairól csak feltételezések vannak, mivel nem tudunk olyan dokumentumról, amelyben ezt részletezné a költő. Meglátásunk szerint több ok is vezethetett a szakításhoz. Ezek közül elsősorban arra gondolunk, hogy a 20. század eleji magyar könyvkiadásban gyakran előfordultak viták szerzők és kiadók között a honoráriumok, a szerzői jogok és a kiadási feltételek körül. Nem kizárt, hogy Kosztolányi és a Pallas között is adódott ilyen jellegű konfliktus, ami hozzájárulhatott a kapcsolat megszakadásához. Másik feltevésünk, hogy a Pallas Könyvkiadó az 1920-as években fokozatosan elvesztette jelentőségét a magyar könyvkiadói piacon. Az újabb, dinamikusabb kiadók, mint például az Athenaeum, a Singer és Wolfner, vagy éppen a Nyugat kiadói tevékenysége egyre inkább háttérbe szorította a Pallast. Ez a kiadó hanyatlásával együtt természetes módon vezethetett ahhoz, hogy Kosztolányi is eltávolodott tőlük. A további kiadói közül az Athenaeum és a Genius Kiadó azok közé tartoztak, akikkel gyümölcsöző volt a költő kapcsolata. Több híres írását is ezek a kiadók jelentették meg, így például 1921-ben *A véres költőt*, 1924-ben *A bús férfi panasza* című kötetet, továbbá 1926-ban az *Édes Annát* a Genius, míg az Athenaeum 1924-ben a *Pacsirtát*.

Írásunkban arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk Kosztolányi kapcsolatának sajátosságait a kiadóival, és hogy ezek a „kapcsolatok” milyen stratégiákkal reagáltak a különféle válsághelyzetekre. Záró gondolatként azt a megállapítást tehetjük, hogy Kosztolányi kiadói közvetlen versenytársaivá váltak egymásnak, amellyel nemcsak nehezítették az értékesítést, de a meglévő munkáik egy részét is elorozták.⁶⁰ Ráadásul a világpiacon is egy kisebb gazdasági visszaesés vette ekkor kezdetét, amely sok szektorra nyomta rá bélyegét (például a nemzetközi áruszállításra), ezáltal a hazai nyomdaipar is veszélybe került. A háború utáni időszak újfent nehézségeket hozott az egyes vállalatok életében. Egyrészt az ország gazdaságilag is nehéz helyzetbe került, másrészt a lakosság is folyamatos megélhetési gondokkal küzdött, miközben az alapanyagellátás is ingadozott.⁶¹ Mindezeket egybevetve megállapítható, hogy Kosztolányi sok vasat tartott egyszerre a tűzben, ami egyébként a kortársaira is jellemző volt, azonban a forrásokból jól kirajzolódik, mennyire tudatosan alakította ki határozott elképzeléseit a kiadásokat illetően. Akár a konfliktusokat is felvállalva kereste kötetei kiadásaihoz a legoptimálisabb megoldást.

JEGYZETEK

¹ *Egyetemes jogtörténet*, I., szerk. GÖNCZI Katalin, HORVÁTH P., RÉVÉSZ T., STIPTA I., ZLINSZKY J., Budapest, 2009, 13.

² ALFÖLDY Dezső, *A magyar szerzői jog*, Grill, Budapest, 1936.

³ APÁTHY István, *A szerzői jogról szóló törvény. Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*, 8., MTA, Budapest, 1887, 1–32.

⁴ BALÁS P. Elemér, *Szerzői jog* = SZLADITS Károly, *Magyar Magánjog*, I., Grill, Budapest, 1941, 664–694.

⁵ KENEDI Géza, *A magyar szerzői jog*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1908.

⁶ MOLNÁR Antal, *Az irodalmi szerzőjog*, Magyar Igazságügy, 1874/I. kötet, ZILAHY Sámuel, Budapest, 222–227.

⁷ NIZSALOVSKY Endre, *Fogalomkutató és érdekkutató jogtudomány, a szabadjogi iskola és a tiszta jogtan – Tanulmányok a jogról*, Akadémiai, Budapest, 1984, 11–39.

⁸ *Uo.*, 15.

- ⁹ MEZEI Péter, *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)*, Jogelméleti Szemle, 2004/3, 19.
- ¹⁰ *Szerzői jog mindenkinek*, szerk. LEGEZA Dénes, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 2017, 33.
- ¹¹ KENEDI, *i. m.*, 9.
- ¹² MOLNÁR, *i. m.*, 223–224.
- ¹³ MEZEI, *i. m.*, 20.
- ¹⁴ *Szerzői jog mindenkinek, i. m.*, 33.
- ¹⁵ *Uo.*, 33.
- ¹⁶ KENEDI, *i. m.*, 7.
- ¹⁷ *Szerzői jog mindenkinek, i. m.*, 35.
- ¹⁸ KENEDI, *i. m.*, 15.
- ¹⁹ 801. számú levél = *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Osiris, 1996, 469.
- ²⁰ A kor neves jogásza, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Kovács Gyula az 1879-ben megjelent *Az írói és művészi tulajdonjog* című írásában úgy vélekedett, hogy mivel a szerzői jog nem vagyoni jog, abban a személyi motívumok dominálnak, ezért nem is tulajdonjog, de a kötelmi jogból is kizárta, mivel arra a relatív szerkezetű jogviszonyok a jellemzők, a szerzők joga műveik védelmére viszont abszolút szerkezetű, vagyis mindenkivel szemben fennáll. A kiadói jogügylet pedig nem egy tipikus kötelelem, jóllehet itt is van egyfajta *traditio*, de a legfontosabbat, a személyhez fűződő jogokat nem szerezhetheti meg a kiadó.
- ²¹ MEZEI, *i. m.*, 36.
- ²² 753. számú levél = *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 446.
- ²³ <https://lexikon.katolikus.hu/E/%C3%89let%20Irodalmi%20%C3%A9s%20Nyomdai%20R%C3%A9szv%C3%A9nyt%C3%A1rsas%C3%A1g.html> – utolsó megtekintés: 2024. 10. 13.
- ²⁴ Lásd SZÉNÁSI Zoltán, *Veszteség, nagyság, egység: a textuális tér elfoglalása a Vértő Magyarországnak című antológiában*, *Literatura*, 2019/4, 382–391.; KOZEK Bianka, *Élet, művészet és irodalom Trianon árnyékában – Kosztolányi Dezső és a trianoni békeszerződés = Trianon Doktorandusz Konferenciasorozat. Tanulmánykötet*, szerk. MOLNÁR Dániel, MOLNÁR Dóra, Budapest, 2023, 88–94.; CSÍKY Balázs, *Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső életművében*, *Sic Itur Ad Astra*, 2003/2–3, 271–292.
- ²⁵ A visszaemlékezést, habár fontos irodalmi lenyomat, érdemes kritikával kezelni, mivel Kosztolányiné ezeket az emlékeit évekkal később jegyezte le.
- ²⁶ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Aspy, Budapest, 2004, 214.
- ²⁷ *Uo.*, 216.
- ²⁸ *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 282., 432.
- ²⁹ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *i. m.*, 215.
- ³⁰ *Uo.*, 236.
- ³¹ *Uo.*, 226.
- ³² *Uo.*
- ³³ *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 263.
- ³⁴ ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Osiris, Budapest, 2017, 169.
- ³⁵ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *i. m.*, 224.
- ³⁶ *Magyar törvénytár. 1875–1876. évi törvénycikkek*, szerk. dr. MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat, Budapest, 1896, 201.
- ³⁷ ZÁKÁNY TÓTH Péter, „Minden perc, minden papír pénz.” *A jogi és gazdasági diskurzus összjátéka Kosztolányi Dezső első kötetének alakulásában*, *Studia Litteraria*, 2018/1–2, 167.
- ³⁸ 316. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 228.
- ³⁹ 334. számú levél. *Uo.*, 237–238.
- ⁴⁰ 382. számú levél. *Uo.*, 261.
- ⁴¹ Lásd *uo.*, 401., 403., 404., 405., 409. számú levelek.
- ⁴² 373. számú levél. *Uo.*, 256., 373., lásd továbbá a 323., 373., 369., 365., 747., 748. számú leveleket.
- ⁴³ Feltehetően 1916-ban megjelent egy utánnyomás a Révai Testvéreknél, amelyben már feltűntetésre került a kiadás bizományi jellege is. Ezt a kiadást Arany Zsuzsanna *Kosztolányi Dezső élete* című monográfiájában említi. ARANY, *i. m.*, 535.)
- ⁴⁴ Trianon előtt tíz év alatt közel századára csökkent a korona értéke. 1910-ben mai értéken számítva 1 korona 2443 forintot ért, a világháború végére 588-at, a tanácsköztársaság alatt 131 forintot, Trianon után már csak 21,8-at. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> – utoljára megtekintve 2024. 10. 13.
- ⁴⁵ 691. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 413–414.
- ⁴⁶ 716. számú levél *Uo.*, 428.
- ⁴⁷ 719. számú levél *Uo.*, 429–430.
- ⁴⁸ 750. számú levél *Uo.*, 444.
- ⁴⁹ 759. számú levél *Uo.*, 449., 759.
- ⁵⁰ *Tevan Andor – Kosztolányi Dezsőnek* [Békéscsaba, 19]20. november 30., MtaK Ms 10.420/180.; 1r., lásd TAL, 180.
- ⁵¹ ZÁKÁNY TÓTH, *i. m.*, 168.
- ⁵² 433., 570. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*

⁵³ ARANY, *i. m.*, 174. Lásd továbbá a 628. és 629. számú leveleket. 570. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek–Naplók, i. m.*

⁵⁴ 570. számú levél. *Uo.*, 354.

⁵⁵ Lásd a 373., 369., 365., 747., 748. számú leveleket, *uo.*

⁵⁶ 570. számú levél. *Uo.*, 354.

⁵⁷ 783. számú levél. *Uo.*, 461.

⁵⁸ ARANY, *i. m.*, 174.

⁵⁹ 782. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek–Naplók, i. m.*, 460.

⁶⁰ <https://tozsdemuzeum.hu/kibocsato/pallas-irodalmi-es-nyomdai-reszvenytarsasag/> – utoljára megtekintve 2025. 01. 02.

⁶¹ *Uo.*

KOPÓCS TIBOR, A fenyő – Bernecebaráti alkotótelep, 2011, golyóstoll, papír, 60x42 cm

